

стоїть питання про моє звільнення з роботи, і по-батьківськи, по-дружньому, по-братерськи повчав — не полегшуйте їм справу, прийде момент — вони вас і так звільнять, а тут, дивись, пройде хвиля і все мине.

Я кип'ятився: “Але ж я працюю, написав дисертацію, видав книжку, багато статей у періодиці...” “У житті треба вибирати, — казав Дмитро Володимирович, — або ви пишете те, що треба начальству і живеете добре, вас хвалять і дають грамоти й медалі. Або пишете те, чого ваша душа бажає і що є правдою вашого серця й розуму, — то за це вас начальство любити ніколи не буде! Маєте вибрати!”

І ці слова також зі мною все життя — я вибрав не дуже зручний напрямок у літературі, але це я написав, я так думаю. І за це відповідаю перед Богом і людьми.

І останнє. Затонський — корінний киянин, це один із тих представників справжньої високої київської інтелігенції, яка збиралась на кухнях, щоби читати вірші, говорити про Кафку або дивитись картини. Найближчі його друзі — це Володимир Кисельов, це Віктор Некрасов і не так уже багато інших.

Варто пам'ятати драматичну юність Затонського. Син розстріляного наркома, “ворога народу”, пішов добровільно на фронт під прізвиськом матері і, нагороджений орденом, тоді лиш зізнався, що він син “ворога народу”. Пробачили, але після університету за всіх очевидних високих даних, вислали викладати німецьку мову у провінційний технікум. Сивина в сорок років не випадкова. І лише згодом, уже в роках, Затонський прийшов до того, що стало його покликанням і зробило одним із найчільніших літературознавців колишньої радянської імперії.

Але перед тим було звичайне життя, моральні страждання й болі, які не ламали глибинну сутність київського інтелігента, аристократа духу Дмитра Володимировича Затонського.

Я пишаюсь тим, що жив під знаком Затонського й був його учнем. І лишаюся ним назавжди.

Олександр Чертенко

“ЛАНЦЮГ ЧАСІВ НЕ РВЕТЬСЯ”

Дмитрові Затонському — 85. Ця фраза, яка в різних варіантах фігурує в більшості вітальних адресів, мало що скаже тим, хто не знайомий з ювіляром — чи то як з особистістю, чи то як із літературознавцем і письменником. Адже за спиною кожної 85-річної людини ціле життя — багате на події або спокійне, яскраве або витримане у притлумлених тонах, відоме багатьом або лише кільком ближнім, але навіть уже з огляду на свою тривалість цікаве, захоплює. Проте не кожен, далеко не кожен ювілей стає подією, що не тільки актуалізує минулі здобутки, а передовсім засвідчує непередбачуваний сюжет життя того, хто сягнув чергової круглої дати, — сюжет, за розвитком якого з неослабним інтересом, із вдячністю й шаную стежать десятки й сотні людей найрізноманітніших професій.

“Непередбачуваність”, либонь, єдине адекватне означення траєкторії існування Дмитра Затонського — не тільки нині, а й узагалі. Звідси — парадоксальна біографія, написана історичними катаклізмами й водночас, за його власним висловом, “абсурдним везінням”. Це біографія сина “ворога народу”, який усупереч сліпій жорстокості сталінських репресій, усупереч смертельно небезпечним перипетіям Другої світової вижив, і не просто вижив, а й став одним із духовних авторитетів радянського й пострадянського часу. Це біографія літературознавця, котрий у неспокійні 50-і, маючи сумнівне з ідеологічного погляду минуле, узявся за вивчення напівзабороненої тоді західної літератури ХХ століття (твори Гемінгвея чи Ремарка, розповідав мені Дмитро

Володимирович, він отримував у бібліотеці, лише посвідчивши, що пише відповідну наукову працю), а в середині 60-х, на початку чергового “закручування гайок”, наважився презентувати читацькому загалу повсюдно замовчуваного або ж звинувачуваного у всіх смертних гріхах Кафку. (Останньому було присвячено знакову тоді й дотепер актуальну монографію “Франц Кафка и проблемы модернизма”, в якій ляхослів’ю протиставлено неупереджений аналіз, а обов’язкові кивки в бік марксистсько-ленінських догматів редуковано до одного-єдиного — бажані можуть перевірити — посилання на Ф.Енгельса, до того ж у цілком нейтрально-історичному контексті). Це, нарешті, біографія людини, яка завше мала мужність захищати “своїх” — не тільки односторонньо, а й тих, кого поважав попри всі суперечності, — й у голос висловлювати власні думки, немов переборюючи страшну духовну травму, що нею став арешт батька в далекому 1937-у; біографія людини, котра, незважаючи на тоді вже солідний вік, 1997-го заснувала Незалежний центр наукових досліджень зарубіжної літератури в Україні, 1998-го стала головним редактором відомого нині всім вітчизняним філологам часопису “Вікно в світ”, а 2005-го, за два роки до свого 85-річного ювілею, ініціювала створення Центру германістики при відділі світової літератури Інституту літератури і своїм авторитетом забезпечила левову частку його зарубіжних контактів — не для себе (наукова вага Затонського давно вже не потребує інституційного оформлення), а для молодих германістів, яким нелегко виживати у вітчизняному культурному вакуумі.

Задані приклади подолання детермінізму індивідуальної й загальної історії не випадково стосуються насамперед другої половини біографії Затонського. За кілька днів до 85-річного ювілею Дмитра Володимировича у “Видавничому домі Дмитра Бураго” вийшла збірка його автобіографічної прози та белетристики “История одной судьбы”. Заголовна повість цієї збірки, присвячена саме першій, давнішій половині біографії, як і решта белетристики ювіляра, уже публікувалася у 80-х роках і начебто новиною не була. Однак лише тепер мою увагу привернула фраза, уміщена ближче до кінця твору: “Доля моя вже сповнилася, хоча життя ще триває”. Розрізнення, про яке тут ідеться, принципово важливе: “доля” — модус існування, коли людина є іграшкою сторонніх, не залежних від неї сил — байдуже, доброті чи підлоти; “життя” ж — період самостійності, самовладності, період розгортання й розквіту причаєного чи придуреного обставинами. Отож, говорячи про кінець своєї “долі”, автор повісті має на увазі навіть не 80-і роки, коли писалася й редагувалася “Історія...”, а 60-і, коли мало кому відомий дослідник, котрий захистив кандидатську дисертацію за творчістю Арнольда Цвайґа, якимось неймовірно швидко перетворився на літературознавця світового масштабу, чиї книжки перекладені ледь не на десяток мов світу (цей статус зберігся за Дмитром Володимировичем до сьогодні, про що свідчить хоча би отримана ним 2005 року Медаль Гете — своєрідна німецька Нобелівська премія в царині культури). Катастрофічно мало залишилося людей, які знали Затонського тих часів, коли його існування визначала “доля”. Інші, ті, хто називає себе його учнями, — а до них тією чи тією мірою належать ледь не всі українські літературознавці-зарубіжники (хіба ж тільки українські, хіба тільки літературознавці!) — переважно знайомі із Затонським “періоду життя”, знайомі з особистістю, чий масштаб причаровує раз і назавжди, як у приватному спілкуванні, так і в текстах (той, хто прочитає книжку його прози від початку до кінця, переконається, як плавно теми, що турбують Затонського-людину, автора “Історії...”, перетікають у тексти Затонського-белетриста). Випадає лише радити, що “доля” зберегла його для “життя” — вочевидь, маючи якісь свої резони.

Тексти — це осердя “періоду життя” Дмитра Затонського. 15 монографій і сотні статей, присвячених якнайрізноманітнішим літературним феноменам, авторам і епохам, а також згадуваний уже том прози, переконливо засвідчують неабияку творчу продуктивність. Утім, справа тут не в

кількості, а в якості. Праці Затонського — це щось більше за звичайні, присвячені вузькій фаховій аудиторії літературознавчі дослідження. Написані в неквапно-спокійній манері (так само Дмитро Володимирович розмовляє і в житті), вони немов реконструюють процес поступового освоєння смислів аналізованого тексту й саме тому залучають до розмови та обміну думками з приводу подеколи досить складних питань читачів різних рівнів. Однак іще важливіша за легку доступність їхня, сказати б, загальнокультурна співвіднесеність: подібно до праць Лосєва й Бахтіна, Мелетинського й Лотмана, Фуко і Слотердайка (імен цього ряду прецінь зовсім не багато), наукові праці Затонського — такі, як згадуваний уже “Франц Кафка и проблемы модернизма” (1965/1972), а також “Искусство романа и XX век” (1973), “Австрийская литература в XX веке” (1985), “Реализм — это сомнение?” (1992), “Модернизм и постмодернизм. Мысли об извечном коловращении изящных и неизящных искусств” (2000), — артикують голос епохи, озвучують її сокровенні думки й потаємні прагнення, страхи і сподівання, одне слово, реалізують настанову Вальтера Беньяміна, котрий у статті, присвяченій Йоганну Якобу Бахофену, вимагав, аби гуманітарні науки засвідчували свою сучасність такою постановкою питань і таким способом їх вирішення, з яких можна було би вичитати параметри *Zeitgeist*’у. Я би тільки додав до цього, що подібні праці не просто оприявнюють сутність епохи; не меншою мірою вони її формують. У контексті зазначеної “біполярності” біографії Дмитра Володимировича формування це (у тому, що воно — не виплід моєї фантазії, переконає вміщена далі стаття “Митець у світі навиворіт...” У ній мовиться, зокрема, про аналогічний вплив митця чи, ширше, “людини культури” на культурну політику імперій), гадаю, можна прочитати як відповідь “життя” на колишню беззахисність перед лицем “долі”: син “ворога народу”, чия “доля”, що ткалася завдяки “іскорцям людського Добра на тлі нелюдського Зла”, унаочнює “моменти... [коли] починається загиб імперій...” (цитати з “Истории одной судьбы”), стає автором резонансних книжок і статей, котрі, культивуючи в читача продуктивний сумнів (у монографії “Реализм — это сомнение?” він навіть перетворюється на літературознавчу категорію), цей “загиб імперій” наближають. Отже, 85 років Дмитра Володимировича — не тільки його особиста, а й наша спільна біографія. Ще й із цієї причини ювілей, щойно відзначений у стінах Інституту літератури, — це подія куди більшого формату, ніж пересічне, нехай і велике, нехай і велелюдне, приватне свято.

Попри таку-от “зрощеність” власної біографії з історією, Дмитро Затонський, однак, щасливо уник небезпеки перетворення на забронзовілий пам’ятник самому собі. У цьому я мав змогу переконатися 2002 року, уперше побувавши в нього в гостях. Неймовірна здатність Дмитра Володимировича дивуватися й дивувати — коли несподіваною хлоп’ячою посмішкою, котра вцент руйнує зайвий пафос суперлативів, коли думкою, що не визнає жодних освячених ужитком даностей, — здатність, яка так мене тоді приголомшила, за п’ять проминутих із тої пори років анітрохи не згасла. Про це свідчить хоч би його доповідь на приуроченій до ювілею конференції “Німецькомовні літератури: канонічні постаті і нові імена”, в якій здійснюється, на перший погляд, екстравагантне й не-академічне, а проте цілком доказове порівняння Гете і Гоголя. Ідеться не тільки про моє особисте враження: аналогічним враженням ділилися багато моїх колег — із більшим, ніж у мене, стажем спілкування із Затонським. Гадаю, саме завдяки цій здатності Дмитра Володимировича сюжет його життя й лишається недописаним — на радість усім тим, кому доля подарувала з ним зустріч, — адже (цими словами завершується неодноразово цитована тут “История одной судьбы”) “ланцюг часів не рветься” і, поки такі люди “живуть на землі, порватися не зможе”...